

AVEC DÉVOUEMENT TOTAL

La lutte de Dieu contre toute puissance: origine
et évolution de la toute-puissance

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor

aan de Universiteit van Amsterdam

op gezag van de Rector Magnificus

prof.dr. J.J.M. Franse,

ten overstaan van een door het college voor promoties

ingestelde commissie, in het openbaar te verdedigen in

de Aula der Universiteit

(Oude Lutherse Kerk, Singel 411, hoek Spui)

op donderdag 26 april 2001, te 14.00 uur

door Albertus Aemilius Seyno ten Kate

geboren te Sèvres (Frankrijk).

Promotor: Prof.dr. R. Zuurmond

Samenvatting

In ons onderzoek naar het ontstaan en de betekenis van Gods almacht, zoals in de traditie is verwoord, zijn we nagegaan, waar de eerste schriftelijke getuigen ervan voorkomen. Tot onze verwondering kwamen we erachter, dat het griekse begrip, παντοκράτωρ, relatief laat is opgekomen en niet vóór de tweede helft van 1e eeuw n.C. is betuigd. Wél is al vrij vroeg een verwant begrip uit de sportwereld bekend: παγκρατής; in de worstelsport wordt het gebruikt om het "alles kunnen pakken" ermee aan te duiden en ook de totale inzet waarmee wordt gestreden. Dit heeft zeker bijgedragen aan de later ontstane, door "omnipotens" beïnvloede, plechtiger woordvorm voor "almachtig". Vaak is verondersteld, dat de oorsprong van dit begrip in de Septuaginta moet worden gezocht, maar juist in de vóór-christelijke handschriften, die we ervan hebben, zoals in Qumran en Naḥal Hever, komt dit woord niet voor. Daarom zijn we in papyrologie en epigrafie de oudste getuigenissen ervan nagegaan, die door hun relatief late voorkomen mogelijk op een andere bron van ontstaan wijzen, mede omdat ook de oude griekse schrijvers dit begrip van almacht niet kenden.

Het latijnse begrip "omnipotens" kennen we daarentegen wél al uit vroegere tijd: Ennius en Plautus uit de 3e-2e eeuw v.C. gebruiken het al. Ook in de latijnse epigraphie komt dit woord pas vrij laat voor: een inscriptie in Pompeï daterend uit de 1e eeuw n.C. De literaire gegevens geven aanleiding om hier het ontstaan van het begrip "almacht" te veronderstellen, dat dan ook door het christendom is overgenomen naar de griekse vorm, waarbij een plechtiger woord werd uitgevonden; en deze, van oorsprong heidense, vorm heeft zich sterk ontwikkeld. Er zijn drie betekenis-nuances in het latijnse begrip te onderscheiden:

1: De oudste gegevens getuigen vooral van de betekenis, die gaat in de richting van "voorzienigheid", en is op meerdere goden tegelijk van toepassing, als omschrijving voor hun inzet.

2: In de tijd van keizer Augustus wordt het accent gelegd op de betekenis van "soevereiniteit", die de eerste betekenis omvat; Vergilius betreft dit begrip vooral op Jupiter en zijn bliksem en getuigt daarmee tevens van de absoluutheids-aanspraak van het romeinse rijk en haar keizer.

3: Vanaf Tertullianus (ong.200) zien we de betekenis van "alles-kunnen" zich ontwikkelen binnen het christelijk taalgebruik, ook in het grieks, terwijl eerst in de Apocalyps van Joh. zich van het begrip "almacht" in liturgisch kader wordt gebruikt in haar eschatologische betekenis. De betekenis "alles kunnen" zal later bij Augustinus en in de Middeleeuwen gebruikelijk worden. Ten tijde van de uitbreiding van het christendom werd "almacht" veel gebruikt in de verdediging van het christendom tegenover allerlei haar bedreigende stromingen, zoals het gnosticisme en arianisme. Door almacht ook op Christus toe te passen, en later ook op de Heilige Geest, werd gepoogd de absoluutheid van het christendom veilig te stellen door de nadruk op de eenheid van God in de personen van de Drieëenheid: we zien dit terug in de oecumenische geloofsbelijdenissen. Lang is echter ook de oudere betekenis in de richting van voorzienigheid en soevereiniteit in Gods worsteling gangbaar gebleven bij de vroeg-christelijke schrijvers, zoals bij de meeste oosterse kerkvaders zichtbaar bleef. Het veelvuldig gebruik in de gebeden en dus in de liturgie zijn hiervoor de verklaring: hierin werd verwoord de hoop op uiteindelijke vervulling door Gods totale inzet.

De sterke verbreiding van het begrip almacht is waarschijnlijk bevorderd, enerzijds door de vroege verbreiding van de latijnse versies van de Schrift, bekend onder de verzamelnaam Vetus Latina, en anderzijds door de romeinse soldaten, die overal in het rijk allerlei goden als almachtig vereerden. In de vroege versies zien we, vooral in hun oudste vormen, een sterke verwantschap met de VL., die daarvan getuigt. Deze versies zijn ontstaan vanuit de liturgische noodzaak van viering in de eigen taal. Dit liturgisch gebruik verklaart het veelvuldig voorkomen van het begrip

almacht in de gebeden. In de latere revisies van de vroege versies wordt het begrip weer meer in overeenstemming met de hebreeuwse en griekse tekst gebracht. Het ontbreken van παντοκράτωρ in de joodse griekse handschriften laat zich zó dan ook goed verklaren; pas in de christelijke handschriften van de LXX en ook van joodse schrijvers, zoals Philo, komen we het woord tegen. Ook het latere jodendom heeft deze betekenis overgenomen.

Almacht in de zin van "alles-kunnen" behoort dus niet bij de oorspronkelijke inhoud van het dogma, maar heeft een romeinse oorsprong. Daarom bepleiten wij een herijking van het begrip in de richting van de betekenis in het grieks, zoals die in de Schriften tot uitdrukking is gebracht: de God die in zijn voorzienigheid worstelt om zijn geschiedenis met de wereld tot een goed einde te brengen. Almacht als eschatologisch gekleurde aanduiding van Gods inzet kan dan een zinvolle plaats in liturgie en van daaruit ook in het kerkelijke dogma, behouden, waar de betekenis van "alles-kunnen" door de verschikkingen van de geschiedenis zijn betekenis heeft verloren. Alle pogingen die nog steeds worden ondernomen om het "alles-kunnen" veilig te stellen, lijden schipbreuk door: a: of de ernst van het kwaad in de wereld te weinig serieus te nemen, zoals bij Barth en zijn leer van "das Nichtige"; b: of door het het aan God toe te schrijven, zoals dat vroeger met Jupiter en zijn willekeurig gebruik van de bliksem gebeurd is, en in de traditie van de Kerk steeds weer zichtbaar wordt in een fatalistische visie op het kwaad. Almacht als eschatologische categorie helpt ons vanuit de liturgie, de Schriftlezing en het gebed, het vol te houden het kwaad in al zijn gedaanten te blijven onderscheiden en bestrijden.

Summary

The origin of the idea of "omnipotence" is usually traced back to the Greek word παντοκράτωρ. The Greek Version of the Old

Stellingen behorende bij het proefschrift AVEC DÉVOUEMENT
TOTAL van A.A.S. ten Kate:

- 1: Almacht vindt haar oorsprong in het latijnse begrip "omnipotens", dat eerder dan het griekse παντοκράτωρ werd gebruikt.
- 2: Παντοκράτωρ werd ontleend aan het woordgebruik in de worstelsport en is een plechtiger afleiding van παγκρατής, dat "met alle inzet pakkend" betekent.
- 3: De betekenis ontwikkelde zich vanaf het "met totale inzet" in de worstelsport, via die Gods "voorzienigheid" betreffend, tot "alles kunnend" bij God veronderstellend: deze ontwikkeling is te betreuren, omdat het een lijdelijkheid in de geloofsbeleving bevestigde of bevorderde, door het kwaad aan God toe te schrijven.
- 4: De "oorspronkelijke" betekenis van het begrip "almacht" opsporen is noodzakelijk, met name voor de hedendaagse Bijbelvertalingen, maar ook voor de theologie als geheel, om alle misverstanden, die dit begrip met zich mee heeft gebracht, uit de weg te ruimen of te vermijden.
- 5: Omdat in 1QM. de naam מִלְכָּא niet voorkomt, is het waarschijnlijk, dat het niet in militaire betekenis werd opgevat.
- 6: Matt.10:29 in de Statenvertaling en in de Groot Nieuws Vertaling zijn duidelijke voorbeelden van dit misverstaan van Gods almacht.

- 7: Almacht als eschatologische categorie heeft een duidelijk bestaansrecht in de Bijbel en in het heden: het is de beschrijving van de strijd tegen alle machten, die het leven bedreigen: "tegen alle machten" of "met alle inzet" zijn dan ook betere weergaven.
- 8: Dat in de "Nieuwe Bijbelvertaling" in het boek Openbaring toch weer "almachtig" wordt gebruikt, is veelzeggend; elders wordt met "hemelse machten" vertaald: de in de voorafgaande stelling geboden vertaal-mogelijkheden zijn verantwoord en dienen dan ook concordant te worden weergegeven.
- 9: De programma's op CD-rom en Internet zijn weinig betrouwbaar in de totaliteit van hun bestand: ze bevatten slechts, wat erop is aangebracht, en bevatten dus veel tekortkomingen.
- 10: Ps.23:1b wordt beter begrijpelijk, als men niet de LXX-weergave in de vertaling volgt, maar letterlijk de masoretische met de lp.impf.nif.: "ik zal niet ontbreken", nl. in de tempel-dienst (zie vs. 8), is de juiste vertaling.
- 11: Ps.139:22, een voor vele exegeten moeilijk te verteren vers, wordt begrijpelijk, als men de gebruikte tijden in deze psalm, perfectum en futurum, ook letterlijk als zodanig vertaalt.
- 12: De naam voor de zesde zondag na Pasen, zondag "Exaudi", is ontleend aan de VL.
- 13: Men moet de moderne kritische edities van O.T. en N.T., zoals B.H.S. en G.N.T., met gezond wantrouwen benutten: helaas zijn ze héél eclectisch in hun kritisch apparaat; tevens gaan ze, ten onrechte, van de veronderstelling uit, dat er

maar één oorspronkelijke tekst heeft bestaan.

14: De aandelen-handel, en met name die van opties, voedt het winstbejag en ondermijnt tegelijkertijd het normbesef van de burger, die immers zich meer voor de minder-bedeelden zou moeten inzetten.

15: Dat de nederlandse kerken de nieuwe spellingsregels volgen, geeft aan, dat ze klakkeloos met de tijdgeest meegaan in plaats van deze kritisch te begeleiden.

16: Het toenemend gebruik van hoofdletters in voorvoegsels van familienamen en in titels, is een uiting van de veramerikanisering van onze samenleving en wordt bevorderd door de Amerikaanse overheersing op computer- en software-gebied.

17: Filo-semitisme is een vorm van anti-semitisme, omdat de profetische kritiek wordt verzwegen.

18: Het aanbieden van voordelige gemeente-reizen aan predikanten is een vorm van "simonie" en benadrukt tevens de ongelijkheid in de gemeente: de synoden zouden haar ambtsdragers moeten verbieden deze te organiseren en eraan deel te nemen.

19: Het afschaffen van de bijzondere predikantsplaatsen bij instellingen, en dan het vele overheids-geld eraan besteed, inbrengen in de plaatselijke gemeenten, zodat zij er uitbreiding van gewone predikantsplaatsen voor terugkrijgen, bevordert het rendement ervan.

20: De toegenomen vlucht uit het ambt van gemeente-predikant vraagt om een betere toelating, enerzijds, en om

een betere honorering, anderzijds.